

עכשיו על הפרק

ספרות ופוליטיקה

בלב הסערה של המערבולת החברתית-הכלכלית, הפוליטית והבטחונית, שפוקדת את ישראל, לא נפקד גם מקומה של מערבולת בחיי תרבות-ורוח. ראשית, עצם הלחץ של מאה האטמוספירות שבו נתונות כל הספירות של קיומנו משפיע גם על הספרות והאמנות וההרגשות האישיות ביותר. שנית, חלק מסוגיות-התרבות עצמן נתון במחלוקת ציבורית חריפה, שאף היא מאופיינת בקווי-היכר חברתיים ופוליטיים.

והנה, ככל שמדובר בסוגיה הראשונה אנו מזדהים במידה רבה עם דיעות המובעות בשיחה בין א.ב. יהושע ל.י. ברמה בחוברת הנוכחית שלנו (וראה גם 'עכשיו על הפרק' בחוברתנו הקודמת). המעגל החברתי-פוליטי הישיר עשוי להתבטא בצורה עמוקה ביצירות מסוימות; אך לא פעם הוא מביא להשטחה ביצירות-אמנות, ובוודאי איננו יכול להוות את האמנות כולה. אף ברור, כי אנו מצרדים בהחלט בזכותם של אותן יצירות חברתיות-פוליטיות בתחום הקרוי "אמנות" (למשל, בתחום הטכסטים) שיש בהן עומק אמיתי והמוקיעות את ההידרדרות שהמימשל הנוכחי בישראל מבטא ומאיץ אותה. אם כן, הבעיה שלפנינו היא מורכבת והטיפול בה איננו יכול להיות פשטני; היא מורכבת מבחינה סמאנטית ואסתטית, ככל שמדובר בביטוי המצב החברתי ביצירות עצמן, אם כי פשוטה וברורה היא התנגדותנו לתהליכים רבים בחברה הישראלית ולמימשל המבטא ומאיץ אותם. לא תהיה דמוקרטיה ולא תהיה תרבות במיני-ממלכה צבאית השולטת על מיליוני נתינים מעם אחר. במקום דמוקרטיה ותרבות יהיה רק דיקטאטור פופוליסטי; ותהיה כפייה לאומנית-קלריקאלית; וגם תרבות לא-פוליטית ביסודה חייבת לפעול לאור (או בצל) ההכרה הזאת, גם כשאיננה מתרכות בפוליטיקה.

מזרח ומערב

נוסף לעימותים הפוליטיים הישירים ולבעיות הפוליטיות של כיבוש ומלחמה, שבהם צריכה הספרות להתנגד לכל ניפוח אימפריאלי מחוץ לצרכי-הביטחון הקיומיים ההכרחיים, מתלבטת החברה שלנו בבעיות תרבותיות עקרוניות, שאף להן נודעת השלכה על חיי האמנות, ועל הספרות בפרט. אחת מן הסוגיות החשובות בתחום הני"ל היא בעיית היחסים בין מורשת תרבות של עדות-המזרח ושל יוצאי-אירופה בארץ. הרבה דברים נאמרו על סוגיה זו, ומן הראוי להעיר כמה הערות עקרוניות בנדון, שלרוב לא הגיעו לכלל אמירה וביטוי פומבי, או אין אומרים אותן באורח פשוט ותמציתי בבת אחת, במקום פירווי ויכוח במקומות שונים ובבמות שונות.

קודם-ככל ברור, כי אין בארץ כיום עימות בין תרבות "אשכנזית" של דוברי-יידיש ממזרח-אירופה לבין יושבי ארצות-האיסלם או יוצאי הקהילות הספרדיות שבצפון הים התיכון. הספרות העברית הצעירה, למשל, בוודאי איננה מבטאת את האתוס והפולקלור של יהודי מזרח-אירופה דווקא (המכובד וחשוב כשלעצמו), אלא חוויה ישראלית מודרנית. לפיכך, אין שום שורש ושחר להעמדת העניין על-ידי אי-אלה "מזרחיים מקצועיים", הטוענים כאילו שרויים אנו במאבק בין תרבות ספרדית-מזרחית לתרבות אשכנזית מזרח-אירופית.

נוסף לכך, אחרי תום "דור הפלמ"ח" בספרות, בוודאי אין יותר דמות של "סופרמן" צברי במרכז במותינו, ובאור זרקוריהן אינו ניצב אורי הבלונדי של שמיר או צעיר רגיש ומתלבט יזהרי, המרוחק מיושבי-מעברות, אף כי ייתכן כי יורשי גיבוריו של יזהר מצוים פה ושם בשורות של "שלוש עכשיו"; וגם אז עדיפים הללו בעינינו על בעלי-אגרוף, שאינם רשומים בדפטרות מס' ההכנסה, והזועקים מאחורי הבאסטות שלהם: "אריק מלך ישראל!"

שלישית, גם תרבות עדות-המזרח איננה מהות אחידה אחת. מזה רב ההבדל בין הצד הלאומני-קלריקאלי של הפולקלור, המוצב נגד כל תרבות נאורה, לבין צדדים רוחניים ואסתטיים אותנטיים בתרבות המזרח; ומצד שני, מזה רב הגיוון בין האוריינטאציה התרבותית של יוצאי ארץ מזרחית אחת לרעותה. מזה רב ההבדל בין אנשי-שמאל יוצאי עיראק ובין דמויות כח"כ מגן, או מזה בין יוצאי בולגריה ליוצאי לוב דווקא, בין יהדות תימן וחמולת אבו-חצירא? אל יפילו עלינו, איפוא, אימים ב"גוש המזרחי-הפולקלוריסטי המאוחד", שזעקות "אשכנאצים!" כקצף על שיפתותיו. מזה עוד שאין זהות בין מושג התרבות האיסלאמית-מזרחית לבין מושג שונה לא-במעט, והלוא הוא מושג התרבות היס-תיכונית. מושג התרבות היס-תיכונית הוא גוון חשוב באוצר מושגיה האפשריים של התרבות הישראלית; אולם מה בינו לבין רצף תרבותי של איראן או של תימן, הרחוקות למדי מה-*mare nostrum* ותרבותו?

יתר-על-כן: עובדה חשובה ביותר היא, כי כל אותם אנשי-תרבות ויוצרים צעירים מעדות-המזרח, התופשים גם הם מקום מרכזי משלהם בתרבותנו, אינם רוצים להסתגר בגיטו פולקלורי, אלא שואפים – ומצליחים לרוב – להשתלב בורם המרכזי של יצירה מודרנית עכשווית בישראל, תוך-כדי תרומת ציביון ביוגרפי ואסתטי משלהם. והרי זה העיקר: עכשיו ועשויות תרבותיות-אסתטיות הדומות לו מצויים במרכז את הספרות והאמנות המודרנית, המורכבת בשלל בעיותיה, אך החדורה דינאמיקה רבה, בכך נותנים אנו ביטוי לישראל עכשיו, לאומה הישראלית-היהודית שנתהוותה במזרח התיכון, במערב אסיה, על שפת הים התיכון, בלב כעיות ורבדים וסיכויים וסיכונים רבים כל-כך. בכך עלינו לעסוק ולא בגיטו פולקלורי-עדתי כזה או אחר.

מי שמוקיע את היצירה העכשווית, המודרנית, בשם רצון להסתגר בפולקלור שגובש במשך 1500 שנות משטר מזרחי-פיאודלי הוא שמרן נואל לא פחות ממי ששואף להטיל חרם על התרבות המודרנית בשם הגיטו של ה"אגודה" ו"נטורי-קרתא", או להכריח אותה בשם תכתיבי רב לווינגר ודומיו מ"גוש אמונים". עיוות כזה מתרחש ברגע שבו – במקום יחס-כבוד למסורת דתית ולתולדות היהדות ויחסי-גומלין איתם מבסיס קיומי עכשווי של ישראליות חילונית, וכן במקום כיבוד הצדדים הרבגוניים של תרבות-המזרח הקלאסית, היכולה להוסיף לכולנו רבות – באות אמירות שכוונתן ותוכנן הם: "ניתנה ראש ונשובה לרצפים המסורתיים הקודמים שמהם יצאנו פעם".

ממש כשם ששטות היא להצביע על תרבות מודרנית כ"מזימה חילונית נגד היהדות", שטות לא פחותה מזו היא לראותה כ"מזימה אשכנזית" נגד עדות-המזרח. אכן, נאמנים עלינו דברי הסופר סמי מיכאל בנדן, אשר הזהיר בעצם מפני "פולקלוריום ספרדי-שמרני", המתעלם מבעיות התרבות המודרנית.

מכובדת עלינו מורשת כל העדות; אך אין להשלים עם נסיגה שמרנית לתחומה הבלעדי של תרבות עדה זו או אחרת. ואף לא לצירוף מוכני של כל המסורות הללו גם יחד. שמרנות פולקלורית עדתית זו היא גם מסוכנת לגיבושן של אומה ותרבותה.

ברור כי שיתוף-הפעולה או מיזוג בין יוצאי עדות שונות בכור-המצרף של ההווה הישראלית לא יתגבש ולא יהיה עמיד נגד עיוותים באווירה של התבדלות תרבותית. א-ראז הוא יקבל אופי של תהליכים הכרחיים ועוינים. מבחינה זו מתגאה עכשיו בכך שמעצם שעת-ייסודו הוא מייצג באישיות עורכיו שיתוף כזה, וכן בעובדה שמעל דפיו עלתה מישמרת שלמה של יוצרים צעירים מוכשרים מבני עדות-המזרח, שפורסמו משום חשיבותם ולא משום איזה פולקלור, וגיוונו את המודרנה שלנו גיוון ביוגרפי ואסתטי רב, מבלי שתיפגם מרכזיותם כסופרים מודרניים המשולבים בורם העיקרי של התרבות הישראלית העכשווית, בלי חזרה לשמרנות למיניה, הגובלת במיערה בחומייניזם, ובאשר ליוצרים המרכזיים ביותר בתולדותינו של דור-המדינה בספרותנו, מי בכלל שם לב למוצאם? האם בכלל שאלנו את עצמנו מאיזו עדה באו א.ב. יהושע או מאיה בזרנו? הרי שמנו לב רק אל היצירות עצמן.

נוסף לכל הטענות הללו, ברור כי מי שטס במטוס, רואה טלוויזיה, משתמש במחשב, נהנה מהישגי הרפואה המודרנית, משתמש בנשק מודרני, איננו יכול לחזור לימי הכליפות ולשטיחים המעופפים, ובוודאי לא לשרידיה הפיאודליים הנדולדלים של הכליפות על סף העת החדשה, והרי בוודאי לא ינדה גם טכנולוגיה מערבית (ממש כשם שבשטח אחר לא יחזור לימי הספרות העברית שמלפני רמח"ל –

הספרדי! – ויזל, מיכ"ל, מנדלי וביאליק. הרי ככלות הכול לפחות הספרות העברית החדשה לא נוצרה במארוקו, וייסלח לנו איזכור עובדה זו שאיננו עשוי להיות פופולארי בקרב חטיבות-מצביעים עממיות (נרחבות).

כפיה מימסרית ופופוליסטית – וחירות התיקשורת

למזלנו ישראל היא מדינה דמוקרטית, לפחות בינתיים; מדינה שבה קיים מרחב-פעולה תרבותי שנהנים ממנו זרמים אסתטיים ורוחניים שונים ומגוונים. הדמוקרטיה הישראלית וחירות התיקשורת הם מהנכסים המפוארים ביותר שלנו, בצד הישגים מדעיים וניסויים חברתיים בחיי-שיתוף, וגם בצד טכנולוגיה וצבא. גם הסוציאליסטים המושבעים שבנו אינם צריכים לזלזל בהישגים אלה של "דמוקרטיה בורגנית". הרי ההישגים הדמוקרטיים של הליבראליזם המערבי (בנוסף הפרדת-הרשויות מבית מדרשם של ג'ון לוק, מונטסקייה, ג'פרסון, וכו') ראויים להנהגה גם במיסגרת משקים ומשטרים פוסט-בורגניים, שאם לא כן עלולים אנו לחיות במשטרים שבהם חוץ מהפוליטיביווירי בשיבות סודיות איש לא יוכל לערער על סמכות המזכירים הכלליים למיניהם. אולם במציאות הישראלית, הסכנה לדמוקרטיה ולחירויות הדמוקרטיות-ליבראליות באה לא מצד שמאל ביורוקרטי או מצד שמאל קיצוני-משיחי ימניים-קיצוניים מטורפים פחות, והוא הדין גם בגורמים קלריקאליים קיצוניים המנסים להשתלט על חיי-המדינה, כאשר גם הכפייה הדתית המובטחת להם על פי הסטאטוס-קוו אינה מספקת אותם. כל הגורמים והאישים שחיי-תרבות חופשיים יקרים להם מוצאים עצמם, כמובן, בהכרח במערכה נגד הימין האומני והקלריקאלי השתלטן, שרק העובדה שאין לו עדיין הכוח המוחלט מונעת ממנו לערוך טיהור כמעט טוטאליטארי בחיינו. (ניזכר, למשל, במחתרת-המתנחלים או בניסיונות חוזרים ונישנים לשחק תחבורה תקינה מצד קנאים דתיים או באווירת פוגרום ואלימות שמנסים הללו להשליט בפתח-תקווה ובשכונות רבות בירושלים). ואם נפנה לימין הקיצוני הרשמי, הממסדי שלנו, אופייני כי גם על סף מערכת-בחירות, שבה הוא עלול לאבד את שלטונו, מפתח הוא מזימות ופעולות נגד כל ליבראליזם אמיתי, (מבחינה זו, הליבראליזם שב"ליכוד" הם פארודיה ועיוות של ליבראליזם ונתשאים בדרך-כלל את שמו לשוא). אופייני הדבר, כי גם אנשי-ימין מובהקים, במידה ששמרו על עקרונות מרכזי ימין ליבראלי אמיתי מסולקים על-ידי גלי הפופוליזם הימני-קיצוני הגואה (וראה פרשות לפיד, סבידור וציפור).

מינויים של אנשי-ימין קיצוניים מטעם ברשות-השידור מבליטים את החשיבות של חיי תרבות-ורוח עצמאיים בארץ שלא ייכנעו לתכתיב האומני-קלריקאלי. תרבות חילונית-ליבראלית איננה בוודאי צורי לכל פצעי חיינו ופיתרון לכל בעיותינו. אולם בהיעדרה תשלוט רק החשיכה. אנו גאים, אפוא, כי לב הספרות, האמנות והתרבות בארץ פועם בצד הליבראלי ושחרר-השלום של ההווה הישראלית. הרי מבינים אנו, כי במצב של שלטון מתמשך בעם אחר, תהייתה הנהגתו ושגיאותיו אשר תהייתה, תאבד במשך הזמן גם המהות הדמוקרטית והיהודית-ישראלית של המדינה. מבחינה זו כל הספרות העברית הצעירה נתונה בחזית מערכה אחת (למרות חילוקי-דיעות שונים, למשל, על מידת הצורך בספרות "פוליטית ישירה", וכו').

ושוב: לא רק הספרות, אלא גם דבר-מערכת של ביטאון המוקדש לספרות איננו נוטה ואיננו צריך להיות כרוטי בוטה ונאלץ לראות דברים בשחור-לבן רק כשאין ברירה. אלא שלמצב אין-ברירה כזה הגיעו באמת חיי-הציבור שלנו בשנה האחרונה (מכל ההיבטים שמנינו לעיל, מבלי לדבר על המצב הכלכלי החמור, האינפלציוני, שפוגע קשות בחיי התרבות בארץ). עם זאת, מלרות כל ההצהרות של דברינו, איננו פונים נגד תרבות דתית, נגד נסיונות רציניים לטפח ייחודות-מזרח, או נגד מחשבה רצינית ויצירת רצינית הבאות מחוגי הימין (אילו היו כאלה!). בטאון כ"עכשיו" שפירסם ומפרסם יצירות של כל הסופרים החשובים בתחום הספרות העברית הצעירה, בוודאי איננו יכול להיות חדגוני, וצריך להיות פתוח דיאלוג רציני עם זרמים רוחניים שונים. וזו עוד סיבה מדוע איננו יכולים להתייבב לפקודתו של הגל אידאולוגי אחד כלשהו – גם לא של השמאל.

אולם שום דיאלוג איננו אפשרי עם גורמי הימין הקיצוני והקלריקאלי שלוחי-הרסן, הנתונים מחוץ לכל קומוניקציה עם קני-מידה נאורים כלשהם. כנגד הגורמים הללו חייבת הספרות העברית לאמץ לעצמה את קני-המידה האנטי-קלריקאליים והמתקדמים של אבותיה: מה"משכילים" הראשונים עד סמולנסקין וברנר, שבוודאי לא צמחו על בירכי איזו "תודעה יהודית" שבקצה הימין של הספקטרום.

החבורת הנוכחית של 'עכשיו', העוסקת בסיפורת, מנסה קודם-כל לייצג התהוויות שונות ותקופות שונות במסגרתו של דור-המדינה שלנו. החל מפרוזאיקן מרכזי ביותר כאהרן אפלפלד, שראשית יצירתו בשנות-השישים, דרך יצירה שתחילתה בשנות-השבעים, כגון זו של דוד שיץ, וכלה בצעירי-הצעירים שלנו. מבחינת הביקורת אנו מנסים להנהיג כאן את "עקרון המעבדה", שבה נבדקים באומץ ומתוך פלוראליזם – יצירות ועמדות שונות, מתוך דחיית כל מיסוד עקר. אנו סבורים, כי בדרך זו נאמן 'עכשיו' לראשוניותו ולאנטי-שמרנות שלו. כפי שנתבטאה תמיד ביחס ליוצרים ולבעיות, ולא מתהדר במיסוד הישגי עצמו והישגי היוצרים, שהיו קרובים לנו במרוצת קיומנו. את עינין המיסוד ה"מרובע" אנו מוכנים להותיר בחפץ-לב לאחרים.

בחבורת הנוכחית שיתפנו, בין הייתר, במדור העוסק בסיפורת העברית ארבעה מבקרים צעירים, שאנו רואים בהם את הכוחות המרכזיים בביקורת שלנו כיום: ישראל ברמה, אורציון ברתנא, אמנון נבות ואברהם בלבן. תרומתם לחבורת היא נכבדה מאוד וביחוד רבה תרומתו של אמנון נבות, שלרשותו העמדנו מדור שלם של ביקורת-ספרים. עם זאת דיעות כל מבקר הן משל עצמו, ואינן מחייבות את המערכת, אשר הסתפקה בהעמדת כמה פתוחה לרשות המבקרים שהיא מחשיבה. כך, למשל, דיעותיו של גבריאל מוקד אינן בהכרח דיעותיו של ישראל ברמה, ודיעות אמנון נבות אינן בהכרח דיעותיו של אברהם בלבן; וכיוצא בכך.

בצד סיפורת מקורית וביקורת הנסבה עליה מצוי בחבורת גם מדור המוקדש לתיאוריה ולמחקר על ספרות. בסיוע חלקי של הפקולטה למדעי הרוח והחברה של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. כן מצויים בחבורת הנוכחית מדורי תרגום המוקדשים ליצירות סופרים ישראלים כותבי-רוסית (ד. מרקיש) וכותבי-פולנית (א. ברבור ור. יבלונסקה). אנו שמחים, כי יכולנו לארחם. כן חשוב בעינינו, כי מובאות בחבורת יצירות חזותיות של קבוצה ניאורפיגורטיבית של ציירים ירושלמיים.

מ.ע.